

Što (ni)je dobiveno revitalizacijom klasne analize u hrvatskoj sociologiji?

Teorijska bilješka

Karin DOOLAN <https://orcid.org/0000-0002-6478-062X>

Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru, Hrvatska
kdoolan@unizd.hr

Dražen CEPIĆ <https://orcid.org/0000-0003-4544-5778>

Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru, Hrvatska
dcepic@unizd.hr

Željka TONKOVIĆ <https://orcid.org/0000-0002-5972-9491>

Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru, Hrvatska
ztonkovi@unizd.hr

Poseban broj časopisa *East European Politics and Societies: and Cultures* posvećen “klasama nakon komunizma” objavljen je 2015. godine. David Ost, urednik tog broja, ustvrdio je u uvodu kako je devedesetih godina 20. stoljeća klasna terminologija iščeznula iz akademskog i javnog diskursa postsocijalističkih zemalja, između ostaloga zato što se radilo o ključnom pojmu “srušenog protivnika” (2015: 546). Njegovo je opažanje nestanka klase kao teorijskog i političkog alata za kritiku nejednakosti uz istodobnu afirmaciju nacionalnog identiteta za obilježavanje “drugoga” istaknuo i Grdešić (2015) u radu koji je objavljen u istom broju pod nazivom “Klasni diskurs u Hrvatskoj: Gdje je otišao? Hoće li se vratiti?”, a u kojem autor zaziva ožvljavanje klasne analize. Osam godina poslije možemo zaključiti da je u hrvatskoj sociologiji došlo do revitalizacije klasne analize¹. Ovaj je prilog osvrtna tu revitalizaciju, u tonu konstruktivne kritike i samokritike.

Zahvaljujemo Branku Ančiću, Ivanu Buriću, Danijeli Dolenc, Mladenu Domazetu, Željku Ivankoviću, Paulu Stubbsu i Mislavu Žitku na njihovom čitanju ranije verzije teksta te inspirativnim komentarima.

¹ Tomu je pridonijelo nekoliko znanstveno-istraživačkih projekata: *Life-Strategies and Survival Strategies of Households and Individuals in South-East European Societies in the Times of Crisis* (Švicarska zaklada za znanost, 2014.-2016.), *Društvena stratifikacija u Hrvatskoj: strukturni i subjektivni aspekti* (Hrvatska zaklada za znanost, 2016.-2020.), *Relacijski rodni identiteti u Hrvatskoj: modernizacijske i razvojne perspektive* (Hrvatska zaklada za znanost, 2017.-2021.).

UVIDI U ŠAROLIKE TEME DOBIVENI RAZLIČITIM METODAMA

Revitalizaciji klasne analize pridonijeli su radovi temeljeni na novim čitanjima literature o klasama u socijalizmu te osvrtu na noviju literaturu o klasama u odabranim postsocijalističkim zemljama (Tomić-Koludrović i Petrić, 2014a, 2014b; Cepić, Doolan i Dolenc, 2022), radovi kojima je u fokusu konstrukcija teorijskih klasa u Hrvatskoj temeljem provedenih empirijskih istraživanja (Doolan i Tonković, 2021a; Petrić i dr., 2022), kao i kritičko razmatranje razumijevanja i operacionalizacije konceptata na kojima se ta konstrukcija temelji (Petrić i Tomić-Koludrović, 2021), te radovi u kojima se eksplicitno koristi pojam klase kako bi se zahvatile i objasnile prakse i iskustva u području socijalnosti (Cepić, 2015, 2019; Cepić i Tonković, 2020; Petrić i dr., 2022), životnih stilova (Petrić i dr., 2022), obrazovanja (Doolan, Lukić i Buković, 2016; Vučković Juroš, 2022), političkog ponašanja (Ančić, Baketa i Kovačić, 2019), zdravlja (Jurković, 2021), (ne)nošenja maski tijekom pandemije (Ančić i Cepić, 2021), proizvodnje vlastite hrane (Ančić, Domazet i Župarić-Iljić, 2019; Jehlička i dr., 2021), kulturnih politika (Primorac, 2021) i kulturne potrošnje mladih (Tonković, Krolo i Marcelić, 2020; Tonković, Marcelić i Krolo, 2022) te dobrotvornog davanja i primanja (Doolan, Cepić i Walton, 2019). Tim je radovima u hrvatskoj sociologiji skrenuta pozornost na vrijednost temeljnog, a zapostavljenog, sociološkog pojma. Osim tematske raznolikosti, provedena istraživanja afirmiraju i metodološku raznovrsnost klasne analize. Provedene su analize sekundarnih podataka, ankete kao i različite vrste intervjua, od polustrukturiranih do narativnih, uključujući i one u okvirima etnografskog pristupa.

Prema Bourdieuu i Wacquantu (1992: 198), "Istinska sloboda koju nam daje sociologija je šansu spoznavanja igre koju igramo i umanjivanje načina kojima smo manipulirani od strane sila polja u kojima se razvijamo, kao i utjelovljenih društvenih sila koje djeluju unutar nas". Revitalizacija klasne analize u hrvatskom sociološkom prostoru doprinos je tom "osvješćivanju". U najkraćim crtama, radovi potvrđuju postojanje klasne homofilije, odnosno sklonosti ljudi da "odabiru" prijatelje i bračne partnere slične sebi prema stupnju obrazovanja ili pak kategoriji zanimanja (Petrić i dr., 2022). Ukazuju i na pojavu klasne heterofilije, kojoj su skloniji pripadnici srednje klase, te pozitivnoj ulozi koju politička angažiranost, shvaćena široko od sudjelovanja u prosvjedima do komentiranja političkih i društvenih tema na društvenim mrežama, ima u ostvarivanju klasno raznolikije mreže prijatelja (Cepić i Tonković, 2020). Ti se rezultati nastavljaju na ranije kvalitativne studije socijalnosti više srednje i radničke klase (Cepić, 2015; Cepić, 2019). U pogledu političkog ponašanja, Ančić, Baketa i Kovačić (2019) zaključuju kako pripadnici više klase pokazuju veće zanimanje za politiku i procjenjuju da se bolje razumiju u politiku, a vezano uz

samoprocjenu zdravlja, dobiven je nalaz da stručnjaci i drugi nemanualni radnici procjenjuju svoje zdravlje boljim u odnosu na manualne radnike (Jurković, 2021). Ančić i Cepić (2021) pak nalaze da su nenošenju maske za vrijeme pandemije bili skloniji pripadnici radničke klase. Dalje, Ančić, Domazet i Župarić-Iljić (2019) zaključuju da iako većina ljudi u Hrvatskoj proizvodi hranu za vlastite potrebe i to dominantno zbog želje da konzumiraju “zdravu” i “svježu” hranu, kod pripadnika viših klasa izraženiji je i motiv njegovanja hobija, dok je za radničku klasu izraženija motivacija vezana uz ekonomske razloge proizvodnje vlastite hrane kao što je ušteda na troškovima prehrane. Nalazi iz Hrvatske po tom su pitanju usporedivi s drugim istočnoeuropskim zemljama (Jehlička i dr., 2021).

Usmjeravanjem klasne analize na obrazovanje dobiveni su pak uvidi o klasnoj obilježnosti srednjih škola s fokusom na trogodišnje strukovne škole kao mjestima reprodukcije radničke klase (Doolan, Buković i Lukić, 2016) te uvidi o suženim, ali i slojevitim obrazovnim “horizontima mogućnosti” za mlade pripadnike potklase (Vučković Juroš, 2022). Radovi koji pak promišljaju klasnu dinamiku kroz prizmu emocija ilustriraju klasnu dimenziju osjećaja ponosa, srama i straha (Vučković Juroš, 2022). Osjećaj srama što se mora “žicati hrana” i osjećaj zadovoljstva pri dobrotvornom davanju interpretirani su, na tragu Reay (2005) kao izraz “psihičke ekonomije klase” (Doolan, Cepić i Walton, 2019). Provedena istraživanja pokazuju kako je kulturna potrošnja povezana s klasnom pripadnošću pa su tako “visokoj” i “globalnoj” kulturi skloniji oni s višim klasnim položajem, dok su tradicionalno-popularnoj kulturi skloniji pripadnici radničke klase (Tonković, Krolo i Marčelić, 2020; Tonković, Marčelić i Krolo, 2022). Temeljem obujma kulturne odnosno materijalne potrošnje i vrijednosnih orijentacija konstruirana je i tipologija životnih stilova u Hrvatskoj koja je zatim povezana s teorijskim klasama: naspram onih s najviše kapitala u uzorku bliski životnom stilu nazvanom “potrošači sa stilom”, oni s najmanje kapitala zauzimaju prostor “neo-folk tradicionalista” i “staromodnih tradicionalista” (Petrić i dr., 2022).

Tematska i metodološka raznolikost revitalizacije klasne analize u Hrvatskoj odražava generalna kretanja u tom istraživačkom polju. Pregled suvremenih socioloških klasnih istraživanja, većim dijelom iz Sjeverne Amerike i zapadne Europe, identificirao je radove u područjima poput obrazovanja, socijabilnosti, kulturne potrošnje, političkog ponašanja i zdravlja (Cepić i Doolan, 2018). Daljnja istraživanja u području klasne analize u hrvatskom kontekstu vidimo kao nastavak skicirane tematske raznolikosti, ali posebno želimo istaknuti potrebu za afirmacijom područja klasne analize koja su ključna za razumijevanje društveno-ekonomskih nepravdi, a koja u revitalizaciji klasne analize nisu bila detaljnije zahvaćena: klasnu mobilnost, rad i stanovanje. Nastavak vidimo i u metodološkoj raznovrsnosti, uključujući i mješovite metode istraživanja (u skiciranim radovima samo rad od Petrić i dr.

(2022) integrirano prikazuje uvide iz ankete i intervjua), pri čemu želimo istaknuti i vrijednost longitudinalnih studija.

VIŠEZNAČNOST POJMA “KLASA” I SIMBOLIČKA MOĆ IMENOVANJA

Iako je svim skiciranim istraživanjima zajedničko korištenje pojma “klase”, taj se pojam koristi višeznačno, što obilježava i njegovu dugu teorijsku i empirijsku povijest u sociologiji. U nekim se istraživanjima klasa operacionalizira zanimanjem, pri čemu se preuzima ili prilagođuje i tzv. EGP (Erikson, Goldthorpe, Portocarero) model (Tonković, Krolo i Marčelić, 2020; Jurković, 2021; Tonković, Marčelić i Krolo, 2022), često okarakteriziran kao “neoveberovski” pristup, ali i ESEC pristup (European Socio-Economic Classification) (Cepić i Tonković, 2020) te ESeG – European Socio-economic Groups – klasifikacija (Ančić, Baketa i Kovačić, 2019; Ančić, Domazet i Župarić-Iljić, 2019; Ančić i Cepić, 2020). Riječ je o korištenju međunarodno “uhodanih” klasnih shema koje omogućuju komparativne uvide i relativno ih je lako operacionalizirati u istraživanjima, ali kojima se, između ostaloga, može prigovoriti da ne odražavaju specifičnosti hrvatskog konteksta. Operacionalizacija klase zanimanjima rezultirala je klasifikacijama poput viši salarijat/viša klasa, srednja klasa, radnička klasa (npr. Ančić, Domazet i Župarić-Iljić, 2019; Ančić i Cepić, 2020).

S druge strane radovi posvećeni konstrukciji teorijskih klasa u Hrvatskoj temelje se na Bourdieuovskom pristupu, zagovaranom od autora kao prikladnijem i slojevitijem zahvatu klasne dinamike (Doolan i Tonković, 2021a; Petrić i dr., 2022). Iako inspirirani Bourdieuovim radom, pristupi se razlikuju u konstrukciji teorijskih klasa. Moguća objašnjenja razlika uključuju razlike u korištenim indikatorima kapitala (Tablica 1.), razlike u uzorku (npr. dob ispitanika), ali i razlike u interpretaciji.

Tablica 1

	Petrić i dr. (2022)	Doolan i Tonković (2021a)
ekonomski kapital	prosječan mjesečni prihod kućanstva (po članu); vrijednost stana/kuće u vlasništvu članova kućanstva; vrijednost jednog ili više automobila članova kućanstva (ako ih imaju); veličina obradive zemlje (ako je imaju).	prosječan mjesečni iznos plaće/ mirovine ispitanika; procjena vrijednosti nekretnine u vlasništvu ispitanika; iznos štednje ispitanika; samoprocjena ekonomskog statusa (procjena ispitanika u kojoj mjeri mjesečni prihod njihovog kućanstva omogućuje zadovoljavanje potreba kućanstva).
kulturni kapital	najviši postignuti stupanj obrazovanja ispitanika	najviši postignuti stupanj obrazovanja ispitanika; najviši postignuti stupanj obrazovanja majke i oca ispitanika; broj knjiga u kućanstvu; broj stranih jezika koje ispitanik govori; interes za posjećivanje kazališta.
socijalni kapital	na koliko se ljudi i na koje ljude ispitanici mogu osloniti kada im treba pomoć; imaju li neformalne veze u javnim ustanovama koje im mogu pomoći u zaobilaženju formalnih procedura.	ekstenzivnost personalne mreže i mreže prijateljestava; članstvo u organizacijama (sportski/ rekreacijski klub, obrazovno/ umjetničko/glazbeno/kulturno udruženje, poslovne/profesionalne organizacije, dobrotvorne/ humanitarne udruge, vjerske udruge).
politički kapital	ima li ispitanik rukovodeći položaj u političkoj stranci ili javnoj upravi ili pak rukovodeću ulogu u poduzećima ili javnim ustanovama.	-

Petrić i dr. (2022) razlikuju klasu bogatu kapitalima s ekonomskom i političkom frakcijom, klasu srednje razine kapitala s kulturnom i socijalnom frakcijom, međuklasu i klasu siromašnu kapitalima u kojoj razlikuju agrarnu, rurbanu i manualno-uslužnu frakciju (pri čemu sugeriraju da postoje "izrazite razlike u uvjetima života između objektivnih klasa, a nepostojanje osobito velikih razlika između klasnih frakcija" (2022: 48). Autori procjenjuju da klasu bogatu kapitalima čini oko 1% stanovništva, dok temeljem klasterske analize anketnih podataka klasu srednje razine kapitala čini 18% ispitanika, međuklasu 28%, a klasu siromašnu kapitalima 54% ispitanika.

Doolan i Tonković (2021a) pak u svom radu konstrukciju teorijskih klasa temelje samo na prikupljenim anketnim podacima prepoznajući, kao i Petrić i dr. (2022), da ankete te vrste najčešće ne zahvate ekonomske i političke elite. Razlikujemo dominantnu klasu (12% ispitanika), zatim srednju klasu (stariju i mlađu, koju čini 29% ispitanika), radničku klasu (stariju i mlađu, koju čini 44% ispitanika) i potklasu (15%) koju čine oni s najmanje kapitala u uzorku. Usprkos razlikama u pristupu, obje analize potvrđuju već dobro poznati kontrast između prosperitetnijega europskog sjevera i zapada i siromašnije europske periferije na jugu i istoku. Za razliku od Hrvatske, u skandinavskim zemljama ili pak zemljama zapadne Europe poput Francuske ili Irske najveći udio radnog stanovništva pripada srednjoj klasi (Hugrée, Penissat i Spire, 2017).

Između ostaloga, razlike u interpretaciji u navedenim radovima ogledaju se u nazivima klasa. Kao što je već spomenuto, Petrić i dr. (2022) one s najviše kapitala u anketnom uzorku nazivaju deskriptivno “klasa srednje razine kapitala”. Doolan i Tonković (2021a) pak one s najviše ekonomskoga, kulturnog i socijalnog kapitala u uzorku nazivaju “dominantnom” klasom čime se preuzima Bourdieuovo nazivlje koje signalizira razlike u društvenim moćima. Riječ je o klasi čije široke “horizonte mogućnosti” (Vučković Juroš, 2022) u odnosu na druge prepoznajemo i u svojim prijašnjim istraživanjima, posebice u kontekstu njihove reprodukcije kroz obrazovni sustav kao iznimno važnom mehanizmu učvršćivanja i legitimacije klasnih nejednakosti (Doolan, 2010). Konstrukcija dominantne klase refleksija je i na literaturu koja distribuciju društvene moći zahvaća onkraj najbogatijih 1% (Hugrée, Penissat i Spire, 2020; Stewart, 2021). Stewart (2021) tako skreće pozornost na 9,9% u američkom društvu kojima i sam pripada i za koje “sustav” funkcionira. U naslovi-ma poglavlja samoironično postavlja pitanja poput: Zašto smo tako visokoobrazovani i zašto su nam djeca tako sjajna? Slično, Hugrée, Penissat i Spire (2020) rabe pojam “dominantne klase” kako bi zahvatili one koji imaju veće prihode u odnosu na ostale klase, koji imaju više razine obrazovanja, koji dolaze u interakciju sa svojim pandanima u inozemstvu. Ističu kako izoliranje najmanjeg vrha društvene piramide (iako ključno za razumijevanje nejednakosti u društvu i posebno relevantno za politike redistribucije) znači previdjeti i “druge dijelove globalno privilegirane skupine” (2020: 83).

Razlike u nazivlju u žarište stavljaju “simboličku moć imenovanja” (Gane, 2019). Prema Ganeu, i vezano uz njegov kritički osvrt na Savageovu (2015) klasnu shemu, “dok se klasa može prikazati kao nešto taksonomski ili deskriptivno po svom sadržaju, taksonomije i njezine povezane deskripcije, u praksi, nikada nisu odvojene od politike i moći” (2018: 19). Gane (2019), koji se poziva na Bourdieua, navodi kako valja voditi računa o nazivima klasa: “društvene znanosti bi trebale

korištenjem klasifikacije učiniti više od opisa...trebale bi voditi računa o politici klasifikacije” (2019: 8).

Nadalje, vezano za korištene teorije, sociološka revitalizacija klasne analize u hrvatskom kontekstu nije i revitalizacija marksističke klasne analize. U većoj mjeri je čini korištenje nekih već standardiziranih “mjera” klase koje su u duhu “neoveberovske” klasne analize, kao i nove teorijske konceptualizacije inspirirane bourdieuovskom klasnom analizom. Kakofonija različitih pristupa nije specifikum hrvatskog konteksta. U svom pregledu suvremenih socioloških istraživanja klasa zaključili smo kako u većini radova ne prevladava specifičan teorijski pravac (Cepić i Doolan, 2018). Tamo gdje se koristi češće je neoveberovski, rjeđe bourdieuovski, dok se samo par radova oslanja na neomarksističke i neodurkheimovske pristupe. Kako navodi Atkinson (2015), “sociologija je polje kao i bilo koje drugo unutar polja moći, sa svojim internim borbama i strategijama, svojim dominantnim i dominiranim i svojim konzervativcima i revolucionarima” (2015: 83).

MEHANIZMI STVARANJA NEJEDNAKOSTI: VAŽNOST EKONOMSKOG SUSTAVA, DRŽAVE I INTERSEKCIONALNOST

Prema Ganeu (2019: 2), iako je klasifikacija i opisivanje vrijedan aspekt sociološke analize, “imperativ je da sociologija ne opisuje samo nejednakosti različitih tipova, nego propituje, objašnjava, i analizira strukture i mehanizme kojima se te nejednakosti stvaraju, reproduciraju i održavaju”. Petrić i dr. (2022) raspravom o eksploatacijskim tržišnim mehanizmima te mehanizmima društvenog zatvaranja kao pokretačima nejednakosti pridonose potonjoj, kritičkoj svrsi. Toj svrsi nastoji pridonijeti i rad Doolan, Cepić i Walton (2018) u kojem se odnos dobrotvornog davanja i primanja, koji istodobno odražava i oblikuje klasne nejednakosti, smješta u raspravu o okrnjenoj državi blagostanja koja bavljenje problemom siromaštva prebacuje na civilni sektor. Daljnje kritičko bavljenje tim mehanizmima vidimo kao integralno klasnoj analizi. U kontekstu uloge države, njezinih zakona i institucija u stvaranju klasnih nejednakosti, McCarthyjevo (2019) zagovaranje razmatranja države, polazeći od Poulantzasa, čini nam se kao zanimljiv smjer.

Konačno, za Atkinsona (2015: 81), “Kako god definirali klasu – bilo u terminima eksploatacije, životnih šansi ili iskrivljenog priznavanja – postoji varljivo pitanje kako je povezana s drugim oblicima nejednakosti i razlikama”. Time se skreće pozornost na intersekcije između klase i drugih društvenih karakteristika za razumijevanje nejednakosti. U prikazanim je istraživanjima na mjestima klasna pripadnost raspravljena u suodnosu s drugim karakteristikama poput dobi, rodnog identiteta ili pak mjesta življenja. Jedan od dobivenih nalaza upućuje na regionalne razli-

ke: Grad Zagreb ima najveći udio dominantne klase dok Panonska Hrvatska ima najveći udio pripadnika potklase (Doolan i Tonković, 2021b). Dodatno, pripadnici potklase su u većoj mjeri žene, osobe starije dobi i iz ruralnih krajeva (Doolan i Tonković, 2021a). No i važno za raspravu o mehanizmima stvaranja nejednakosti, želimo istaknuti shvaćanje intersekcionalnog pristupa kao kritičkog praksisa (Collins, 2015), odnosno analitičke strategije koja nije samo usmjerena na razotkrivanje međupovezanosti različitih društvenih karakteristika u oblikovanju nejednakosti već čija je oštrica usmjerena prema međupovezanosti sustava kao što su kapitalizam i patrijarhat u stvaranju društvenih nepravdi.

ZAKLJUČNO O POVRATKU KLASNE ANALIZE

Prema Wrightu (2005: 18), “razlog zbog kojeg nam je stalo do nečijega klasnog “položaja” je to što vjerujemo da će putem različitih mehanizama njihova iskustva, interesi i odabiri biti oblikovani time kako njihovi životi presijecaju klasne odnose”. Pretpostavka je da se time stvara i učvršćuje društvena nepravda. Revitalizacijom klasne analize u hrvatskoj sociologiji tijekom posljednjih osam godina dobili smo nova čitanja klasne literature od prije devedesetih, teorijska promišljanja klase u suvremenom hrvatskom društvu, uvide u klasne aspekte socijabilnosti, životnih stilova, obrazovanja, političkog ponašanja, zdravlja, proizvodnje vlastite hrane, kulturnih politika i kulturne potrošnje mladih te dobrotvornog davanja i primanja. Velik broj skiciranih radova objavljen je u istaknutim međunarodnim znanstvenim časopisima čime je povratak klasne analize u hrvatskoj sociologiji značio i njezinu međunarodnu vidljivost. No s obzirom na povijest klasne analize, ironično je da je njezina revitalizacija u hrvatskom sociološkom kontekstu, barem u vidu objavljenih znanstvenih radova, zaobišla obuhvatnije bavljenje problematikom odnosa između rada i kapitala. Recentne migracije u Hrvatsku i iz Hrvatske toj problematici daju dodatni sloj. Dalje, dok se za neke kompleksnosti klasne stratifikacije ne mogu zahvatiti jednim pristupom te valja njegovati pluralizam (iako to ne bi smjelo značiti da “sve prolazi”, Crompton, 1999), za kritičare višeznačnosti pojma “klase”, raznolikost shvaćanja, operacionalizacije i konstrukcije klase u provedenim istraživanjima je, dakako, problematična. Konačno, klasna se analiza u skiciranim radovima umnogome svodi na deskripciju klasnih distinkcija u različitim područjima. Klasnoj analizi shvaćenoj kao analitičkom projektu s implikacijama za pravednije društvo, uvažavajući intersekcionalnost, tek predstoji značajnija afirmacija.

LITERATURA

- Ančić B i Cepić D (2021). Tko su antimaskeri u Hrvatskoj? Prilog istraživanju antimaskerske reakcije tijekom pandemije bolesti COVID-19 u Hrvatskoj, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 59 (219): 187–218. <https://doi.org/10.5673/sip.59.0.7>
- Ančić B, Domazet M i Župarić-Iljić D (2019). “For my Health and for my Friends”: Exploring Motivation, Sharing, Environmentalism, Resilience and Class Structure of Food Self-provisioning, *Geoforum*, 106: 68–77. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.07.018>
- Ančić B, Baketa N i Kovačić M (2019). Exploration of Class and Political Behavior in Croatia, *International Journal of Sociology*, 49 (4): 264–281. <https://doi.org/10.1080/00207659.2019.1634826>
- Atkinson W (2015). *Class*. London: Polity
- Bourdieu P i Wacquant L (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press
- Cepić D (2015). The Crisis of Working Class Sociability in Croatia: Challenges of Deunionization, *Ethnologia Balkanica*, 18 (1): 337–353.
- Cepić D (2019). *Class Cultures in Postsocialist Eastern Europe*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429452574>
- Cepić D i Tonković Ž (2020). How Social Ties Transcend Class Boundaries? Network Variability as a Tool for Exploring Occupational Homophily, *Social Networks*, 62: 33–42. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2020.02.003>
- Cepić D, Doolan K i Dolenc D (2022). Class Analysis as Systemic Critique: A Historical Case Study, *Communist and Post-Communist Studies*, 55 (2): 104–119. <https://doi.org/10.1525/j.postcomstud.2022.55.2.104>
- Collins P (2015). Intersectionality’s Definitional Dilemmas, *Annual Review of Sociology*, 41: 1–20. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073014-112142>
- Crompton R (1999). Introduction: The State of Class Analysis, *The Sociological Review*, 47 (2): 1–15. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1999.tb03492.x>
- Doolan K (2010). “My Dad Studied here too”: *Social Inequalities and Educational (Dis)advantage in a Croatian Higher Education Setting* [Doktorska disertacija]. Cambridge: Sveučilište u Cambridgeu
- Doolan K, Lukić N i Buković N (2016). The Embodiment of Class in the Croatian VET School System, *European Journal of Education*, 51 (3): 345–359. <https://doi.org/10.1111/ejed.12183>
- Doolan K, Cepić, D i Walton JF (2018). Charity’s Dilemmas: an Ethnography of Gift-giving and Social Class in Croatia, *Journal of Organizational Ethnography* 8 (1): 11–24. <https://doi.org/10.1108/JOE-03-2018-0015>
- Doolan K i Tonković Ž (2021a). Convergences and Divergences of a Bourdieusian and Occupation-based Approach to Social Class: Evidence from Croatia, *European Societies*, 23 (5): 590–621. <https://doi.org/10.1080/14616696.2021.1922929>
- Doolan, K i Tonković Ž (2021b). Što nam klasna analiza govori o nejednakostima u hrvatskom društvu? U: Doolan, K (ur.). (Ne)jednakosti u Hrvatskoj. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert, 12–17

- Gane N (2019). Against a Descriptive Turn, *The British Journal of Sociology*, 71 (1): 4–18. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12715>
- Grdešić M (2015). Class Discourse in Croatia: Where did it go? Is it Coming Back?, *East European Politics and Societies and Cultures*, 29 (3): 663–671. <https://doi.org/10.1177/0888325415599196>
- Hugrée C, Penissat E i Spire A (2020). *Social Class in Europe: New Inequalities in the Old World*. London: Verso
- Jehlička P, Ančić B, Danek P i Domazet M (2021). Beyond Hardship and Joy: Framing Home Gardening on Insights from the European Semi-periphery, *Geoforum*, 126: 150–158. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2021.05.018>
- Jurković L (2021). Analiza socioekonomskih nejednakosti u samoprocijenjenom zdravlju u četirima državama bivše Jugoslavije – ispitivanje uloge društvenog kapitala, *Revija za sociologiju*, 51 (3): 409–429. <https://doi.org/10.5613/rzs.51.3.4>
- McCarthy MA (2019). Seven Theses on the Capitalist Democratic State. <https://www.versobooks.com/blogs/news/4308-seven-theses-on-the-capitalist-democratic-state> (12. travnja 2023.)
- Ost D (2015). Class after Communism: Introduction to the Special Issue, *East European Politics and Societies and Cultures*, 29 (3): 543–564. <https://doi.org/10.1177/0888325415602057>
- Petrić M i Tomić-Koludrović I (2021). Bourdieu's Theoretization of Social Capital in the Analysis of South-East European societies, *Filozofija i društvo*, 32 (4): 538–566. <https://doi.org/10.2298/FID2104538P>
- Petrić M, Tomić-Koludrović I, Zdravković Ž, Cvetičanin P i Leguina A (2022). Klasa u suvremenom hrvatskom društvu: postbourdieuovska analiza, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 60 (1): 39–88. <https://doi.org/10.5673/sip.60.1.2>
- Primorac J (2021). Pitanje kulture kao klasno pitanje? Kulturne politike i društvena stratifikacija, *Revija za sociologiju*, 51 (1): 129–147.
- Reay D (2005). Beyond Consciousness? The Psychic Landscape of Social Class, *Sociology*, 39 (5): 911–928. <https://doi.org/10.1177/0038038505058372>
- Savage M (2015). *Social Class in the 21st Century*. London: Pelican Books
- Stewart M (2021). *The 9.9 Percent: The New Aristocracy That Is Entrenching Inequality and Warping Our Culture*. New York: Simon and Schuster
- Tomić-Koludrović I i Petrić M (2014a). Class in Yugoslav Socialism and in the Post-Yugoslav Societies: Toward a Bourdieuan Repositioning of the Issue (Part 1), *Revija za sociologiju*, 44 (2): 107–137. <https://doi.org/10.5613/rzs.44.2.1>
- Tomić-Koludrović I i Petrić M (2014b). Class in Yugoslav Socialism and in the Post-Yugoslav Societies: Toward a Bourdieuan Repositioning of the Issue (Part 2), *Revija za sociologiju*, 44 (3): 195–233. <https://doi.org/10.5613/rzs.44.3.1>
- Tonković Ž, Krolo K i Marčelić S (2020). *Klasika, punk, cajke: Kulturni kapital i vrijednosti mladih*. Zadar: Sveučilište u Zadru
- Tonković Ž, Marčelić S i Krolo K (2022). Between Engagement and Disengagement in Contemporary Global Culture: Types of Cultural Consumers Among Youth in Adriatic Croatia, *Cultural Trends*, 31 (5): 490–510. <https://doi.org/10.1080/09548963.2021.2018912>

Vučković Juroš T (2022). "I Have Always Thought That, if I am Poor, I'm Also Supposed to Study Poorly": Habitus, Emotions, and the Educational Trajectories of Disadvantaged Youth, *Communist and Post-Communist Studies*, 55 (2): 62–83. <https://doi.org/10.1525/j.postcomstud.2022.55.2.104>

Wright EO (2005). *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511488900>

